

GARİB-NÂME'DE İNSAN VE BAZI İNSANÎ DEĞERLER*

*Beyhan KESİK***

ÖZET

Garib-nâme, Anadolu'da dinî-tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve etki alanı çok geniş eserlerinden biridir. İnsanların rehberine ihtiyaç duyduğu bir çağda, her kesimden insanın rahatlıkla anlayabileceği halk Türkçesi ile kaleme alınan eser, gerçek anlamda bir nasihatler kitabıdır. Eserde, parça parça olmuş; bozguna uğramış bir coğrafyada birliğin ve birlikten doğabilecek kuvvetin önemi, bilginin erdemi vurgulanmış; insanî ilişkilerin nasıl olması gerektiği anlatılmış; hoşgörünün ve kanaatin gerekliliği ifade edilmiş; nefsanî duygulara hâkim olmanın önemi dile getirilmiştir.

Ayrıca, kinin ve nefretin soğuk yüzü, ikiyüzlülüğün çirkinliği, kendini bilmenin, öfkeye hâkim olmanın insana kazandırdıkları, devletin ve devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği tahkiye metodundan da yararlanılarak ve akıl ön plana çıkarılarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıl, birlik, Garib-nâme, devlet yönetimi, kanaat, nasihat, tevazu.

HUMAN AT GARİB-NÂME AND VIRTUE OF HUMANITY

ABSTRACT

Garib-name is one of the oldest and the most impressive works of religious-mystical Turkish literature in Anatolia. The work which was written in understandable folk Turkish in the period of people

* Bu makale, II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni'nde sunulan ve yayımlanmayan "14. Yüzyıl Kırşehir'inden Bir Mesaj: Garib-nâme" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, b_kesik@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

needed a translator is an advice book in the literal sense. In this work the importance of the unity and its power in a divided and routed geography, and virtue of knowledge are highlighted, it is explained that how human relations should be, toleration and opinion are necessary and significance of gratifying a fleshly craving expressed.

Chilly manner of deep seated enmity, ugliness of hypocrisy, advantages of self discipline and not being indignant, how the state and state government should be are explained being supported by some tales in patches and wisdom is highlighted.

Key Words: Wisdom, unity, Garib-name, state government, opinion, advice, modesty.

1. Giriş

Türk edebiyatının yeni bir estetik zemine geçme süreci olan XIII ve XIV. yüzyıllarda Yûnus, Mevlânâ, Gülşehrî gibi şairlerin yanında inkar edilemeyecek bir role sahip olan Âşık Paşa (Tavukçu 1995, 51) idarenin zayıfladığı, Moğol zulmünün gitgide arttığı ve idarî kargaşa ve çekişmenin eksik olmadığı, Anadolu'yu aydınlatan büyük âlim ve velilerin ömürlerinin son bulduğu bir zamanda doğmuş ve çocukluğundan ölümüne kadar bu hâdiseler içinde bir ömür sürmüştür. O, küçüklüğünden beri tarikat çevresinde bulunmuş, zahirî ilimler yanında batınî ilimlerde de kendisini iyi yetiştirmiştir (Yavuz 2000, I/1-XXX). Devrinin bir âlim ve mutasavvıfı olarak onun en önemli vasfı halkla olan ilişkisidir. Anadolu'nun Moğol baskınlarıyla bunaldığı buhranlı ve karışık zamanlarında Türk milletine yol gösterenlerdendir. Eserini de bu düşünceden hareketle yazmış, Türk dili ile eser vermeyi kendine başlıca vazife bilmiş ve böylelikle halkı aydınlatma yolunu seçmiştir. Tüm bu hasletler, Âşık Paşa'nın "şairlik kudretinden ziyade şeyhliği, engin hoşgörüsü ve kanaatkârlığıyla şöhret kazanmasını" (Güzel 1999, 285) sağlamıştır.

Âşık Paşa'nın Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli eseri olan Garib-nâme, konusu bakımından dinî, tasavvufî, ahlâkî ve didaktik bir eser olmanın yanı sıra, sosyal ve politik mesajlar da ihtiva etmektedir (Kaplan 2002, 178). Eser, ayrıca XIV. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtması bakımından da önemlidir. Daha da önemlisi Âşık Paşa, XIV. yüzyıl Anadolu'sunda siyasî ve ideolojik birliğin sağlanmasında, halkı eğitmede anadilin gücüne ve yararına inanmış bir aydın olarak Garib-nâme'de Türkçeye önem vermiş, eserini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bilinçli olarak Türkçe yazmıştır (Mengi 1995, 81-82). Böylelikle, Türkçeye şuurla ve gönülden bağlı olan Âşık Paşa, Türkçenin Anadolu'da edebiyat dili olarak yerleşmesinde önemli hizmet görmüş, Türkçecilik cereyanının en ateşli savunucusu olmuştur.

Kendine sonsuzluğun kapısını açan ölümsüz eserinde Âşık Paşa, günlük hayata geniş yer vererek ömrün değerinden, boşa heba edilmemesinden, birliğin insanlık ve toplum için öneminden, devlet yönetiminin adalet temeli üzerinde tesis edilmesinden, insanî ilişkilerde dostluğun, dayanışmanın, iyiliğin, hoşgörünün, söz söylemenin, cömertliğin öneminden, aile ve kadının bir toplum için ifade ettiği değerden, aklın ve ilmin insanı sonsuz mutluluğa ulaştıran erdemler oluşundan, kibir, kin, öfke, yalan ve rıyanın insanı zelil eden, aşağılayıcı hasletler oluşundan, cahillerle sohbetin fenalığından, Allah'a yakınlaşmada tevekkülün, tövbenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu yönüyle Garib-nâme, adeta döneminin sosyal, kültürel ve fikrî hayatını yansıtan bir aynadır.

2. İnsan ve İnsanî Değerler

2.1. İnsan Ömrü

Kültürel hayatımızda ve edebî eserlerimizde bir gelenek olarak insan ömrü farklı safhalarda ele alınmıştır:

Doğumdan dokuz yaşına kadar olan dönem *tufûliyyet* (bebeklik-çocukluk), dokuz yaşından on beş yaşına kadar olan dönem *sabâvet* (çocukluk), on beş yaşından otuz yaşına kadar olan dönem *şebâbet* (gençlik), otuz yaşından kırk beş yaşına kadar olan dönem *recûliyyet* (ergenlik), kırk beşten altmışa kadar olan dönem *kuhûlet* (olgunluk). Olgunluk döneminden sonra *şeyhûhat* (ihtiyarlık) dönemi gelir. Bu tasnif kesin olmayıp farklılık gösterebilmektedir (Çelebioğlu 1998, 655)¹.

Bunun haricinde ömür safhalarının mevsimlere, günün vakitlerine göre de tasnif edildiğini görmek mümkündür. Bu eserlerden biri de hiç şüphesiz Hacı Bektaş Velî'nin "oğlanlık (gençlik)" çağını ilkbahar ve yaz mevsimlerine, "kırgıllık (olgunluk)" çağını sonbahar mevsimine, "pirlik (kocalık)" çağını da kış mevsimine benzetmiş olduğu (Güzel 2002, 228) Makâlât adlı eseridir.

Âşık Paşa ömür safhaları üzerinde tasnife giderken Makâlât'takine benzer bir yol izlemiştir. Şair, insan ömrünü "oğlanlık,

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için Amil Çelebioğlu'nun Türk Edebiyatında Yaşnâmeler (Çelebioğlu 1984, 151-286), Eski Edebiyatımızda Gençlikle İlgili Bazı Görüşler (Çelebioğlu 1998, 655-676) ve Doğan Kaya'nın Yaşnâmeler (Kaya 2004) adlı çalışmalarına bakılabilir.

yiğitlik, kocalık” olmak üzere üç safhaya ayırdıktan sonra, seksen yıl ömür biçtiği ömrü yirmişer yıllık dönemlere ayırarak her dönemi bir mevsime denk gelecek şekilde ele almıştır. Bu tasnifte insan ömrünün ilk yirmi yıllık dilimi, çocukluk dönemi olarak nitelendirilen fasl-ı evvel (ilkbahar)dir. Bu dönemde insan büyür, bedenî açıdan iyice gelişir. İnsanın kemikleri olgunlaşmaya, ilikleri dolmaya, yüzüne gözüne renk gelmeye başlar:

Fasl-ı evvel kim yigirmi yıl-durur²
Şol yazuñ üç ayına kâbil durur (I/1, 1989, s. 417)

Görseñe sûret biter boy uzanur
Et tolar u renk gelür yüz bezenür (I/1, 1991, s. 417)

Boy u süñük artar u ilik dolar
Ferr ü şâdî açılır beñzi güler (I/1, 1993, s. 417)

Çocukluk döneminin hayat anlayışı oldukça ilgi çekicidir. Bu dönemde, maddî ve manevî kaygıdan, ölüm düşüncesinden uzak, doğruyu ve yanlışını bilmeden, coşku içinde yaşanan, bilinçsiz bir yaşam söz konusudur:

Oglan-iken kişi hîç kaygu yimez
Dünyaya geldüm yine gidem dimez (I/1, 1170, s. 255)

Yok-durur anda ölüm endîşesi
Dün ü gündüz oynamakdur pîşesi(I/1, 1171, s. 255)

Ne yirinür dünyada ni’met için
Ne sevinür uçmaga rahmet için (I/1, 1172, s. 255)

Ne bilür kim döst nedür düşmân nedür
Ne bilür kim küfr-ile îmân nedür (I/1, 1173, s. 255)

Ne edeb var ne hayâ ne tâ’atı
Oynamaga sarf ider her sâ’atı (I/1, 1170, s. 255)

Gençlik çağı ise insan hayatının 21-40 yaş arasını kapsayan ve ikinci fasıl olarak adlandırılan yaz mevsimidir. Bu dönemde insan oldukça zindedir, güçlüdür, gençliğini doyasıya yaşar:

² Numaralı beyitler, Prof. Dr. Kemal YAVUZ tarafından hazırlanan ve TDK tarafından 2000’de yayımlanan Âşık Paşa Garib-nâme (I-1/I-2, II-1/II-2) adlı eserden alınmış olup, beyitler I/1, 1989, s. 417 şeklinde belirtilmiştir. “I/1” eserin cildini, 1989 da beyit numarasını göstermektedir.

Sûret anda kâyim ü muhkem olur
 Hôş fasıl hôş mevsüm ü hôş dem olur
 (I/1, 1997, s. 419)

Gizlü kalmaz 'ilm ü san'at feth ü cûd
 Hôş ganîmet alur ol dem bu vücûd(I/1, 1998, s. 419)

İnsan bu çağda, gençliğin vermiş olduğu bir coşku ile gaflettedir, akli da daima eğlencededir. Sürekli hoş vakit geçirmeyi düşünür; ata binmeyi, güzel elbiseler giymeyi, mutluluk sürmeyi; yerler zapt etmeyi, mal mülk edinmeyi, gezip tozup güzellerin gönlüne girmeyi düşünür. Kederden uzak bir yaşam sürmeyi, dünyadan zevk almayı amaçlar:

Yigidün hâli geçer gaflet ile
 Ögi ussı dün ü gün 'işret ile (I/1, 1181, s. 257)

Endişesi ol-durur kim hôş geçe
 Dünyada ura duta yiye içe (I/1, 1182, s. 257)

At bine vü ton geye devlet süre
 Yiri duta mülk ala çok mâl dire (I/1, 1183, s. 257)

Bâğçalarda dün ü gün seyrân kıla
 Bezenüp cilve urup cevlân kıla (I/1, 1184, s. 257)

Kayguya karılmadan hôş şâd ola
 Her bir a'zâ dünyadan bir dad ala (I/1, 1185, s. 257)

İnsanın kırktan altmışa kadar olan ve zindeliğini (canlılığını) giderek yitirmeye başladığı çağı güz mevsimi olarak adlandırılmaktadır. Kırklı yaşlardan sonra insan, düşüncelerinde daha kararlı ve daha isabetli olur, gençlik çağının vurdumduymazlığını terk eder, faydalı işlerle uğraşmaya başlar:

Cümle iş anda dutar hadd ü karâr
 Sûret olur her bir işde pâyidâr (I/1, 2004, s. 419)

Muhkem olur ol zamân 'akl u bilü
 'İlm ü hikmet cân gönül olmuş tolu (I/1, 2006, s. 421)

Her bir a'zâ bir hüner issi olur
 Kırktan altmışa degin böyle olur (I/1, 2008, s. 421)

İnsanın altmış yaşından sonraki çağı bir bakıma kış mevsimi gibidir. Gençlikten bir eser kalmaz, saç sakal ağarır. İnsan güçten, takatten kesilir; eli ayağı tutmaz olur. İnsanın vücudunun görünümü bozular, gençlik yıllarındaki neşesinin yerini kaygı, keder alır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Geçdi altmışdan çü vardı seksene
Anda dirlik kış degül midür ya ne (I/1, 2011, s. 421)

Görseñe kim dürlü cevher dökülür
Saç u sakal agarur bil bükülür (I/1, 2012, s. 421)

A'zâlardan gider ol dürlü hüner
Sûretüñ şekli azar rengi döner (I/1, 2013, s. 421)

Gussa vü teşvîş ü kaygu ol zamân
Şâdılıktan artuk olur bî-gümân (I/1, 2014, s. 421)

Yaşlandıkça eski gücünü ve zindeliğini kaybeden insanın eski rahatı da kalmaz; artık rahattan çok, zahmeti vardır. Gençlik yıllarındaki hırstan, mücadeleden de eser yoktur. Bu çağda, yaşanan her gün, insan için en büyük zenginliktir:

Kocalıçak kişi olur ten za'îf
Gitti kuvvet gitdi et oldı nahîf (I/1, 1196, s. 259)

Oturursa durmaga yok tâkatı
Râhatından dünyada çok zahmeti (I/1, 1197, s. 259)

Cümle a'zâ kaldı işden oldı süst
Kopdı andan hırs u sağınç oldı cüst (I/1, 1198, s. 259)

Bulsa-y-dı 'âlemi ol bay-ıdı
Hırsı anuñ dünyayı yuda-y-ıdı (I/1, 1199, s. 259)

2.2. Birlik

İnsan ömrüne dair ilgi çekici bu bilgilerden sonra, üzerinde en çok durulan konulardan biri “birlik”tir. Garib-nâme'nin birinci bölümü ve onu izleyen bölümlerinde birliğin erdem ve yararları anlatılmıştır. Âşık Paşa, birlik fikrine dinî ve tasavvufî mana yanında, politik ve sosyal, hatta pratik bir mana da vermiştir. Âşık Paşa, vahdet fikrine vermiş olduğu bu mana ile, âdeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları cihan devletinin ideolojik ve metafizik temelini hazırlamıştır(Kaplan 2002, 178). Bu temellerin üzerinde de Osmanlı Devleti kurulmuştur (Noyan 1998, 12). Devrinin ideologu olan Âşık Paşa, halkı ikna etmek için fikirlerini misallerle destekler. Şairimiz işe birlik olanları, birikenlere övgüyle başlar:

Birlik içre kim ne devlet buldılar

Biriküben niçe yoldaş oldılar (I/1, 229, s. 63)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hak rızâsın buldılar birliğ-ile

Hazret'e irdi bular dirlig-ile (I/1, 230, s. 63)

Âşık Paşa, birliğin sağlanmasında erliğe birtakım görevler yüklemektedir. Gerçek erlik, insanları bir arada tutan, milletleri amacına ulaştıran, sonsuz huzur kaynağı olan birliği sağlayabilmek, ikiliğin toplumun huzuru ve barışı için bir engel teşkil ettiğini, fitneden bir şey elde edilemeyeceğini bilmektir:

Cümle işüñ yigregi birlik-durur

Birlige bitmek bütün erlik-durur (I/1, 338, s. 87)

Birlige bitenler irdi menzile

İkilikle kimse gelmez hâsıla (I/1, 339, s. 87)

Birlik ehli hoş geçirür vaktını

Birikenler dutdı dünyâ tahtını (I/1, 341, s. 87)

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür

Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür (I/1, 344, s. 89)

Birliğ-ile geldi cümle iş ele

Birliğ-ile vardılar doğru yola (I/1, 345, s. 89)

Âşık Paşa, birliğin insan, toplum, hatta devlet için taşıdığı hayatî önemi birtakım misallerle desteklemeye devam ederek halkın muhayyilesinde derin izler bırakmayı ve daha geniş bir halk kitlesini bu yumağın içine çekmeyi amaçlamaktadır. Bu düşünceden hareketle birlik içinde olmayı, ikilikten arınmak olarak görmekte, mutluluğun birikmekle, bir olmakla mümkün olacağını, birlik içinde olanlara, tanıdık veya yabancı, herkesin boyun eğeceğini ifade etmektedir:

Pes bilüñ kim kanda birlik var-ısa

Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa (I/1, 251, s. 67)

Birikenler buldılar girtü murâd

Mahkûm oldu bunlara biliş ü yâd (I/1, 253, s. 69)

Allah rızası, birlik olmakla kazanılır, ikilikte ise Allah'ın zahmeti vardır. Birliğini muhafaza edemeyen milletler, okyanustan kopan dalganın kayalarda parçalanması gibi felâkete sürüklenirler ve su damlası gibi dört bir yana dağılarak yok olurlar. Birlik içinde olan toplumlar ise sahile vuran dalganın tekrar okyanusa geri dönüp okyanusla kucaklaşması gibi sonsuza kadar mutluluk içinde yaşarlar:

Pes bilüñ birlikdedür Hak rahmeti

İkilikte kodı cümle zahmeti (I/1, 378, s. 95)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bir deñizdendür kamu sular kişi
Tagluben dutdılar tagı taşı (I/1, 443, s. 109)

Katre katre degme yirden çıkdılar
Yüz urup yine deñize akdılar (I/1, 444, s. 109)

Yine birlik içinde olmayan toplumlar, bir pınarın kendisini bekleyen aşılması güç tabiat şartları karşısında denize ulaşmadan toprağa karışıp yok olması gibi, tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdurlar. Birlik içinde olan toplumlar ise pınarların birleşmesi sonucu meydana gelen büyük bir ırmağın dağ, taş, ova, bayır demeden önüne çıkan bütün engelleri aşarak kükremiş bir şekilde ve devamlı olarak denize akması gibi sonsuz bir yaşam süreceklerdir:

Ne kadar güçlü olursa bir pınar
Deñize yol iltemez yire siñer (I/1, 445, s. 109)

Kendü gibi bir suy-ıla irişür
Birlik eylep anuñ-ıla karışur (I/1, 449, s. 109)

Birliğ-ile şol kadar kuvvetlenür
Kim ulı ırmaga degin katlanur (I/1, 450, s. 109)

Zıra kim ırmak suyu kuvvetlüdür
Kamu akan sudan ol devletlüdür (I/1, 452, s. 109)

Yaz u kış şöyle akar eksilmedin
Deñize girür yolu kesilmedin (I/1, 454, s. 111)

Birliğin erdemini her fırsatta dile getiren şair, anlattıklarını daha da *berkitmek* için insanın dış dünyaya açılan pencereleri olan gözleri de ele almaktadır. Birlik içinde olanlar, birlik içinde hareket edenler, toplumun geleceği, huzuru, güveni ve devamı için olaylar karşısında bir yumak olmayı başarabilenler, en güçlü sarsıntıda dahi birbirlerine sımsıkı sarılıp ayakta kalabilenler, dış dünyadan gelen etkilere birlikte tepki veren sağlıklı iki göz gibidirler:

Hîç iki göz iki yaña bakamaz
Eyle bitmişdür biri birni komaz (I/1, 391, s. 97)

İkisi bile bakar saga sola
Bilelikdedür niçe kim var ola (I/1, 392, s. 99)

Uyhuya varsa dahı bile varur
Uyanıçak yine bile uyanur (I/1, 393, s. 99)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ağlayıçak ikisi ağlar bile
Diñse dahı hem yine diñer bile (I/1, 394, s. 99)

Birlik, bir elin parmaklarının birleşip güçlü bir yumruğa dönüşmesi gibidir:

Ele degin biriküp geldi koluñ
Anda geldi biş budak oldı elüñ (I/1, 412, s. 103)

Hîç ikisi düz degül kaddi tamâm
Kuvvet içre bir degül haddi tamâm (I/1, 413, s. 103)

Düpdüz oldı kaddi vü hem kuvveti
Bakuban görseñne sen bu 'ibreti (I/1, 416, s. 103)

Birliğin gücü, bir zamanlar hüküm sürmüş, ad sahibi bir kişinin yaşlılığında oğullarını yanına çağırıp onlara vermiş olduğu nasihatlerle anlatılmaya devam edilmektedir. Otuz oğul sahibi olan bu ihtiyar adam, bir gün oğullarına birer ok getirmelerini söyler. Oğullarından, getirdikleri okları kırmalarını ister. Oğulları bu sözün üzerine okları çok rahat bir şekilde kırarlar. Baba, daha sonra birer ok daha getirmelerini söyler. Oğullarının getirdikleri otuz oku bir araya getirir ve bir iple bağlar ve tekrar kırmalarını ister; fakat oğullarından hiçbiri, birleştirilen okları kırmayı başaramaz ve bunun üzerine birlikten kuvvet doğacağını, bir olanların dağılmayacağını, birliğin sonsuz mutluluk kaynağı olduğunu söyleyerek çocuklarından birlik içinde olmalarını ister:

Bir zamânda var-ıdı bir nâmdâr
Saltanat sürmiş-idi çok rûzigâr (I/1, 560, s. 131)

Eytdi irte kamu hâzır oluñuz
Her biriñüz bir ok alup gelüñüz (I/1, 572, s. 133)

Eytdi oklu okuñuz sññ göreyüm
Aña lâyıık size ögüt vireyüm (I/1, 576, s. 133)

Sıdılar oklu okun söylediler
Ne dir-iseñ imdi söyle dediler (I/1, 577, s. 133)

Eytdi varuñ getürüñ bir ok dakı
Baña virüñ bu kez ol otuz okı (I/1, 578, s. 135)

Otuz okı cem' idüp dutdı bile
Bağladı başdan başa bir ip-ile (I/1, 582, s. 135)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Her biri güçlü gücün sınıdılar
Niçe kim cehd itdiler sınıdılar (I/1, 586, s. 135)

Kanda kim olur-ısa yalñuz kişi
Her makâm içre sınımdur işi (I/1, 592, s. 137)

Birlik hakkındaki bu mesajlardan sonra akıl sahiplerine düşen görev ise birliğin erdemini iyice düşünmek ve birlik içinde olmayı, birlik içinde yaşamayı amaç edinmektir; çünkü birlik, toplumun karanlık dünyasına ışık saçan bir nurdur:

‘Âkıl-ısañ birliğe ulaşğör
Ne ki devlet var-ısa birlikdedür (I/1, 385, s. 97)

Bunlaruñ birikmegi nûr koparur
Kim karañu yirlere aydın virür (I/1, 547, s. 129)

2.3. Devlet Yönetimi

Âşık Paşa, Hz. Peygamber’in “Padişah, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığmır.”(Pala 1998, 426) hadis-i şerifinden hareketle, sultanları Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak görür. Dolayısıyla, saltanat, sultana Allah tarafından bahşedilen bir lütuftur ve gücünü Allah’tan alan sultan, Allah’ın emirlerinin yeryüzündeki uygulayıcısıdır:

Kölgesidür Tañrı’nuñ bu saltanat
Tañrı emri olur aña kol kanat (II/2, 10051, s. 851)

Çünkim Allah’dan aña açıldı baht
Geldi devlet ol sûratda urdı taht (II/2, 10052, s. 851)

Bu özelliklere sahip olan sultan, adaletli olmak zorundadır. Sultan, küçümsenemeyecek gücüyle istediği takdirde bütün dünyaya huzur ve mutluluk getirebilir. Bu düşünceden hareketle bir sultan, öncelikle adaletiyle Hakk’ın yardımını arkasına almalı, halkın sorunlarına eğilmeli, huzur içinde yaşamasını sağlamalı, halkı gözetmeli, hakkı batıla ezdirmemeli, dinin ve din ehlinin koruyucusu, yoksulların da besleyicisi olmalıdır:

Ger dilerse ‘adl-ıla evler yapar
Halk içinde bunça hayr işler kopar(II/2, 10054, s. 851)

Degmiş ola Hak’dan aña ‘adl ü dâd
İşiginde bulına bunca murâd (II/2, 9805, s. 802)

İli günü saklaya ol yağıdan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Halkı dire olmaya ol tagıdan (II/2, 9807, s. 803)

Göz kulak bu halk içinde dinc ola
Cümle yohsul bayıya künc ola (II/2, 9809, s. 803)

Ya'ni hakkı bâtıla basdurmaya
Kendü dahı basmaga kasd urmaya (II/2, 9812, s. 803)

Bekleye dîn ehlini 'adli-y-ile
Besleye yohsulları bezli-y-ile (II/2, 9813, s. 803)

İşi anuñ 'adl-ıla ihsân ola
Derdlüler derdine ol dermân ola (II/2, 9814, s. 803)

Sultan, devleti çok iyi yönetirse, güçlü kılarırsa, halkı buyruğu altında huzur içinde yaşatırsa halk onun hükmünün dışına çıkmaz; aksi takdirde sultanın ardından kimse gitmez. Bundan dolayı sultan, makamını adaletiyle süslemelidir:

Hem üçinçi devleti muhkem ola
Kim halâyık kamusı mahkûm ola (I/1, 1732, s.363)

Devleti olmazsa hûd sultân degül
Hiç kimesne hükmini kılmaz kabûl (I/1, 1735, s.363)

Kankısınıñ eksük olursa işi
Tahtına hâkim degüldür ol kişi (I/1, 1730, s.363)

Kim anuñla ol makâm ârâstedür
Pâdişâhı olmayan mülk yastadür (I/1, 1702, s.357)

Sultan olabilmek için asil bir soydan gelmek kadar akıllı olmak da önemlidir:

Sultanuñ evvel gerek aslı ola
Andan ikinçi bütün 'aklı ola (I/1, 1732, s.363)

Aslı olmazsa aña kim tapısar
'Akı olmazsa ili kim yapısar (I/1, 1733, s.357)

Sultanda bulunması gereken diğeri bir ahlâkî erdem de tevazudur. Tevazu, olmazsa "bey"lik bir işe yaramaz. Sultan, özünü alçaltabildiği oranda yücelir. Dolayısıyla, bu kimselere tevazu çok yakışır:

Kankı begde kim tevâzu' olmaya
Ulular agzından alkış almaya (II/2, 9115, s. 669)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Pes ululıgla tevâzu' yaraşur
Ulular göñli yüzün oldur ki yur (II/2, 9118, s. 671)

Kibirli, gururlu, çok çabuk sinirlenen, araştırmadan yargılayan sultanlar ne Hak ne halk tarafından sevilir ne de güvenilir olurlar. Böyle sultanların ömrü de hükmü de az olur:

Kankı sultânda ki hiddet var ola
Hâs u 'âm andan kamu korkar ola (II/2, 9215, s. 689)

Olmaya hiç kimsene andan imin
Hiddetinden kopa her dem kibr ü kin (II/2, 9216, s. 689)

Ya'ni hiddet tiz tiz kakıya
Sormadın halkı kira hem tokıya (II/2, 9217, s. 691)

Bilgil anı Tañrı sevmez mutlaka
'Ömri az u dutmaya hükmi bekâ (II/2, 9218, s. 691)

Sultan, her şeyden önce ilim sahibi, akıllı, sabırlı, yumuşak huylu ve şefkatli olmalıdır:

Sultan oldur kim anuñ 'ilmi ola
'Aklı sabrı şefkati hilmi ola (II/2, 9219, s. 691)

Âşık Paşa'ya göre, saltanat devlet, devlet de kudrettir. Devleti daim kılan güçtür; sultan kişilerin geçici, kalıcı olanın devlet olduğunu düşünerek yaptığı işlerde hep güzel bir ad bırakmayı amaçlamalıdır:

Saltanat şoldur ki ol devlet-durur
Devlet oldur kim adı kudret-durur (II/2, 10060, s. 851)

İşi kudret işler adı bir kişi
Ol kişi ölür gider ölmez işi (II/2, 10061, s. 851)

Tâ kıyâmet ol hüküm kâyim-durur
Sûret ölür saltanat dâyim-durur (II/2, 10063, s. 853)

Devlet yönetimi ile ilgili bu çarpıcı ifadelerden sonra şairin savaş meydanında çarpışan askerler için de birkaç sözü vardır. Şair, savaş meydanında isteksiz, korkak davranan, düşmandan çekinen, erlikten kaçan askerleri pek de hoş karşılamamakta ve bu tür askerlerin Tanrı tarafından sevilmeyeceğini dile getirmektedir:

Er güninde göñli yıla yagıdan
Uşana cândan u korka kaygudan (II/2, 9225, s. 691)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gâzinüñ nefsinde şoldur hôr husı
Kim ola dîn düşmanından korkusı (II/2, 9226, s. 691)

Tañrı sevmez gâzilerde hôr huyı
Ya'ni kim yagı güninde korkuyı (II/2, 9227, s. 691)

2.4. İnsan İlişkileri

2.4.1. Dostluk

Devlet yönetiminden sonra Âşık Paşa'nın ele aldığı bir diğer önemli konu sosyal yaşamda insanların birbirleriyle olan münasebetleridir. Bu münasebetlerin önemli olanlarından biri, belki de en önemlisi “dostluk”tur. Dünyada hiç kimse kendini toplumdan dışlayarak yaşayamaz, dost edinmek, dostluklara dostça karşılık vermek gerekir. Dostlukta güzel nasihatler, doğru yönlendirmeler oldukça önemlidir; çünkü şaire göre dost, dostunun kötülüğünü istemeyen, dostunu doğru yola sevk eden kişidir:

Çün kimesne dôstsuz olmaz dünyada
Dost-ıla dôstlık gerekse iy dede (II/2, 10325, s. 903)

Her kimüñ kim dôstlığı dogru ola
Ol gerek dôstın çeke dogru yola (II/2, 10326, s. 905)

Her ki halkı Hakk'a okır dôstdur ol
Anuñ-ıçun gösterüdur dogru yol (II/2, 10330, s. 905)

Şair, kimin dost olabileceğini açıkça belirtir, eserinde. Öncelikle gerçek dost, Allah'tır:

Evveli ol dôstlarıñ Allah-durur
Kim saña hî durmadın rahmet kılur (II/2, 9641, s. 771)

Gökden oldur indüren rahmetleri
Yirden oldur bitüren ni'metleri (II/2, 9644, s. 771)

Şaire göre, Allah dostlarının dostu olmak da Allah'ın dostluğu kadar önemlidir. Bu dostların başında Hakk'ın emirlerini insanlığa duyuran Hz. Peygamber gelmektedir. Hz. Peygamber'i, topluma dinin gereklerini öğreten dört büyük imam, Hak dostları evliyalar, ilmiyle halkın karanlık dünyasına ışık tutan âlimler, Hak yolunda bilgisiyle, erdemiyile Hak âşıklarına yol gösteren şeyhler takip eder. İnsanın iç dünyasını şekillendirip dış dünyasına yön veren “iç dost”lar da diyebileceğimiz Hz. Peygamber'in, imamların, âlimlerin, şeyhlerin dostu olabilmek kolay değildir; onların yolundan gitmek için çaba sarf gerekmektedir:

Dôstı kimdür ol Çalab'ıñ iy safâ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ (II/2, 9657, s. 773)

Pes ikinci döst bilgil ol-durur
Yolu anuñ Hakk'a dogru yol-durur (II/2, 9658, s. 771)

Gel üçinçi döstü kimdür gör bu kez
Ger göremezseñ görene sor bu kez (II/2, 9671, s. 777)

Ol imâmlardur ki Hak 'ilmin bile
Düzdiler dîn tertibin kıldan kıla (II/2, 9673, s. 777)

Anı bildüñ gör bu kez dördinçisin
Añlagıl anuñ dahı hulkın husın (II/2, 9689, s. 779)

Evliyâ'dur bilgil anı evliyâ
Bizi oldur başlap iltür Mevli'ya (II/2, 9691, s. 781)

Ol bişinçi döstümüz 'ulemâ-durur
Kim bu halka şer'-ile yol gösterür (II/2, 9712, s. 785)

Ol tamâm oldı bu kez altınçısın
Görelüm anuñ dahı hulkın husın (II/2, 9730, s. 787)

Şeyhümüzdür ol bizi ünder Hak'a
Gösterür anda bize 'ömr-i bekâ (II/2, 9732, s. 787)

İç dünyasını, Hz. Peygamber'in, imamların, âlimlerin, şeyhlerin dostluklarıyla aydınlatan insan, dış dünyada ekmeğini dostuyla paylaşan, dostunun sırrını ifşa etmeyen, dostunun dostu, düşmanının düşmanı olan, dostundan farklı işi olmayan din kardeşleri ve insana meslek öğreten ustalarının dostluğunu önemseyecektir:

Anı bildüñ gör yidinçi döstüñ
Sen dahı aña döstliğa dut kasduñ (II/2, 9732, s. 791)

Döstüña döst düşmenidür düşmenüñ
Her bir işde yiglüğüñ ister senüñ (II/2, 9753, s. 793)

Dindeşüñdür dildeşüñdür ol kişi
Senden ayru yok-durur hergiz işi (II/2, 9755, s. 793)
Her ne san'at kim cihânda işlenür
Anı halk üstâd elinden öğrenür (II/2, 9791, s. 799)

2.4.2. Dayanışma

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Eserde, insanî ilişkilerde insanların birbirlerinin sorunlarına karşı duyarsız olmaları hep eleştiri konusu olmuştur. Âşık Paşa'ya göre, insanlar, daima dayanışma içinde olmalı, birbirlerinin hâllerini anlamalı, dertlerini dinlemelidirler. Başkalarının dertlerine eğilmek bir bakıma insanın kendi hâlini anlamasıdır. Kendi durumunu, yani insanlığını bilmeyen, insanî ilişkileri zayıf kişiler ancak surette (şekilde) insandırlar; bunlar asılda hayvandan farksızdırlar:

Kamuya vâcib-durur hâl aňlamak
Hâlini bilmek durur ahvâl aňlamak (I/1, 1648, s. 347)

Kendü hâlin bilmeyen hayvân-durur
Ger nice kim sûreti insân-durur (I/1, 1649, s. 347)

Ayrıca eleştirilen bir diğer konu, insanların çevresinde gelişen olumsuzlukları görmezden gelecek kadar duyarsızlaşabilmesi, makam ve mevkii sahibi kimselere ragbet edilmesidir:

Her birisi râzı olmuş hûyına
Hiç uyuşmaz birbirnüñ suyuna (II/2, 8735, s. 597)

Ya'ni eydür kim benüm hulkum budur
Hiç dimez gökçek mi yâ çirkin hudur (II/2, 8736, s. 597)

Yalıñı yalıñ tonanmak dilemez
Acı aç kimseye açvan diyemez (II/2, 8738, s. 597)

Kendülerden uluya ragbetleri
Yok-durur hiç kimseye hıdmetleri (II/2, 8739, s. 597)

2.4.3. İyilik

Âşık Paşa'ya göre insanî ilişkilerde önemli konulardan biri de iyiliktir. İyilik eden muhakkak iyilik bulacaktır, iyilik edenlere iyilikle karşılık vermek bir malı gerçek değerinde satmak ve hak edene hak ettiği ölçüde değer vermektir:

Kim aña eylük iderse ol yene
Eylük eyler hem anuñ eylügine (I/1, 1667, s. 351)

Her kişiyi kendü hâlinde dutar
Hem metâ'ı kendü haddinde satar (I/1, 1669, s. 351)

Eylük idene bular eylük ider
Güçi yitdükçe yola togrı gider (I/1, 1665, s. 351)

Yaşamlarını iyilik üzerine inşa edenler, ne dostlarının ne düşmanlarının kötülüğünü isterler. Bunlar, karanlık dünyamızı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

aydınlatan güneş gibidirler ve bu vasıflarıyla dünyada ölümsüz bir ad bırakırlar, iyilikleri ile anılırlar:

Ol kişiler güneşe beñzer olur
Nûrı-y-ıla dünyayı aydın kılur (I/1, 1676, s. 353)

Togagelür cümle ‘âlem üstine
Yahtu virür düşmanına döstına (I/1, 1677, s. 353)

İşi kala kendü gide dünyâdan
Cânı ölmeye ölürse bu beden (I/1, 2389, s. 497)

Kendüden soñra cihânda yâd ola
Kendünün anda revânı şâd ola (I/1, 2396, s. 497)

2.4.4. Tevâzu

Âşık Paşa'nın üzerinde durduğu bir diğer önemli konu da tevazudur. Başkalarının inançlarına ve görüşlerine, gelenek ve göreneklerine, yaşam biçimlerine saygılı olmak, onları hoş görmek, ayıplamamak, suçlamamak anlamındaki tevazuda insan, gökyüzü kadar engin olmalı, karşısındaki bir dilenci bile olsa, özünü alçak görmelidir. Büyük, küçüğe şefkatli davranmalı, küçük de büyüğüne saygı göstermeli ve hizmet etmelidir:

Dünyada gök var-ısa sende gönül
Sen dahı ol gök gibi şöyle gın ol (I/1, 920, s. 205)

Pes uludan kiçiye şefkat gerek
Nitekim ol uluya hidmet gerek (II/2, 903, s. 903)

Toplumda kibirlenen, büyüklük taslayan kişilerin dışlandığını, sevilmediğini bilmek zor değildir. Bunun bilincinde olan insan, yaşadığı muhitin içinde aklını, iradesini, kalbini, güç ve kuvvetini, iç ve dış yeteneklerini kullanarak varlığını devam ettirir ve böylelikle hayatını kendisi yönlendirerek kendi hayat çizgisinin müellifi olur. Kendinde birtakım eksiklikler görüp sonsuz mutluluğa kavuşur. Böylelikle, büyüklük taslayanların işlerinde hep ters giden bir şeylerin varlığını idrak eder, kibir sahiplerinin yolunun harap, son durağının da toprak olduğunu anlar:

Kim özin alçak dutarsa yücele
Durmadan Hak'dan ana rahmet gele(I/2, 4116, s. 835)

Her kim ‘ucb eyledi şöyle olısar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tâ-ebed magbûn ü mahrûm kalısar (I/2, 4239, s. 861)

Nitekim 'ucb ehlinüñ oldur işi
Hiç gitmez kaygusu vü teşvişi (I/2, 4283, s. 869)

Pes bilün 'ucb ehlinüñ yolu harâb
'Âkıbet menzil aña tahte't-türâb (I/2, 4283, s. 875)

Gizli düşmanlık beslemek demek olan kin, bir başkasının sahip olduklarını kıskanmak demek olan haset, Hz. Peygamber'in de belirttiği üzere, *ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi iyilikleri yer bitirir*³. Âşık Paşa da bundan hareketle bu kötü huyları "alçak nefsin askerleri" olarak nitelendirilmektedir:

Nefs-i sülfi süflidendür cevheri
Kibr ü kîne cümle anuñ leşkeri (I/2, 5303, s. 1065)

Öfke, kibir ve kin, Süleyman peygambere musallat olan şeytan gibidir:

Sendeki haşm u gazab kibr ü kine
Her biri beñzer Süleymân dîvine (I/1, 935, s. 207)

İnsan nefesine eziyet etmeyince nefsi ona vefa göstermez. Dolayısıyla, insan riyâzet sahibi olmalı, nefsin isteklerini kırabilmelidir; nefse boyun eğmemek alplıktır:

Kılmayınca yol eri nefse cefâ
Kılmadı nefsi aña hergiz vefâ (II/2, 10281, s. 895)

Kimde kim yoksa riyâzet er degül
Anuñ-ıçun nefsüni yiñer degül (II/2, 8581, s. 567)

Dîn içinde şoldur alplık kim işi
Nefsini basmak ola her dem işi (II/2, 8581, s. 567)

İnsan, öncelikle hareketlerinde ölçülü olmalı, insaf çizgisini aşmamalı ve insafli olmanın dinin kalesi ve de yarısı olduğunu hatırdada bulundurmalıdır:

Ger satu bâzâr ola ger yol yumış
Hôş-durur insâf-ıla her dürlü iş (II/2, 10266, s. 893)

Ba'zı bu insâfa dir dîn bârusı
Ne dimekdür ya'ni kim dîn yarısı (II/2, 10270, s. 893)

2.4.5. Söz Söyleme

³ http://www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=show_qna&id=452

Türk toplumunda daha çok “dilîne hâkim olma” şeklinde ifadesini bulan söz söyleme, insanî ilişkileri belirleyen önemli ölçütlerden biridir. Yusuf Has Hacib’in “İnsana kıymet ve erdem kazandıran, insanın değerini düşürüp kellesini uçurtan dildir”(Arat 1991, 3) ifadesi ile Yunus Emre’nin “Söz ola kese savaşı/Söz ola bitüre başı” (Tatçı 2005, 102) sözleri, bilerek söz söylemenin, dikkatli ve özlü söylemenin hayatî bir önem arz ettiğini göstermektedir. Âşık Paşa da tıpkı Yusuf Has Hacib ve Yunus Emre gibi, söz söylemenin önemini kavramış ve insanları sözlerinde ölçülü olmaya, sözleri ile karşısındakileri incitmemeye, her sözü düşünerek söylemeye, sözlerinde içten olmaya ve başkalarının sözlerini can kulağıyla dinlemeye davet etmektedir:

Hakk’a sıdk u halka insâf eylegil
Her sözü endâzesinde söylegil (II/2, 10265, s. 893)

Dil içinde söyleyesin sözleri
Hem kulakdan diñleyesin sözleri (I/2, 5170, s. 1039)

Söz, yalandan uzak olmalıdır. Kişi her sözünde doğru ve tutarlı olabildiği ölçüde itibar kazanır:

Merd-i sâlihde yalan söz olmaya
Ger olursa Hazret’e hûş gelmeye (II/2, 9270, s. 701)

Pes gerek kim sözi girçek söz ola
Her bir a’zâsı anuñ bir göz ola (II/2, 9271, s. 701)

Sözü şöyle söylese kim il ü şâr
İşideçek cümle kıla i’tibâr (II/2, 9272, s. 701)

Doğru olarak tanınan kişilerin yalan söylemesi ise, bu kişilerin kendilerini ayaklar altına atması ve başkaları tarafından horlanması demektir:

Biri sâlihler yalan söz söylemek
Oldur âhir kendüzin hôr eylemek (II/2, 9285, s. 703)

2.4.6. Cömertlik

İnsanda bulunması gereken erdemlerden biri de cömertliktir. İnsanın sosyal yaşamda mal ve mülk edinmesi, zenginlik içinde yaşama isteği, kimseye muhtaç olmadan evinin geçimini sağlama çabası çok tabiidir. Bu istekler kadar tabii olan bir husus daha vardır ki o da cömertliktir. Zenginlik, cömertlikle bütünleşebildiği ölçüde güzeldir. Cömertlik, herkese nasip olmaz; çünkü Allah, onu her kuluna vermemiştir:

Şoldur ol kim dünya malı çok ola

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bütün ola egni karnı tok ola (II/2, 9079, s. 663)

Dünyada bu mâl u ni'met hûş olur
İlla şol vakt kim sehâvet iş olur (II/2, 9085, s. 665)

Pes bilün cômardlığı baylıg-ıla
Virmedi ol pâdişâh degme kula (II/2, 9090, s. 665)

Şair cimrilik hususunda Hz. Peygamber'in "Eli sıkılar zahit de olsalar cennete giremezler." hadis-i şerifini hatırlatır:

Eytdi Peygâmbër bahîller hâlini
Yarın anda n'olısar ahvâlini (II/2, 9180, s. 683)

Kim bahîller uçmaga girmeyiser
Zahid olursa dahı görmeyiser (II/2, 9181, s. 683)

Cömertliği yücelten, cimriliği aşağılayan Âşık Paşa, kanaate dair bir misalle vermekte olduğu mesajı Hz. Peygamber'in "Kanaat, tükenmez bir maldır." (Sevgi 2000, 16) hadis-i şerifi ile sağlamlaştırmaktadır:

Kim kanâ'at key ulı genc-hânedür
Hiç dükenmez harc idüp dürdânedür(I/1, 1750, s. 367)

2.4.7. Aile ve Kadın

Soysal yapı dinamiklerinden en önemli kurum aile sistemidir. Bu anlamda bir gümrük kapısı olarak aile ve değerler sistemi, toplumun temel taşlarını oluşturması bakımından, koruyucu bir güce sahiptir (Türkdoğan 2004, 12). Bu koruyucu gücün farkında olan Âşık Paşa, aile kurumuna çok önem verir. Sağlam temeller üzerine oturtulmamış ailelerden oluşan toplumdaki güçlü bir devlete doğru adım atmak oldukça güçtür. Atasını, anasını sevmeyen, onlara sahip çıkmayan fertlerden millete hiçbir yarar gelmez. Bu bilinçten hareketle Âşık Paşa, insanlardan ataya, anaya saygı, eşe ve çocuklara ilgi beklemekte ve böylelikle toplumda, insan olabilmenin gereklerinden olan sorumluluk bilincini uyandırmaya çalışmaktadır:

Atañ anañdur senüñ gör iy safâ
Sen dahı ol döstlara kılıgıl vefâ (II/1, 9766, s. 795)

Ataya vü anaya hürmet gerek
'Avrata vü oglana ni'met gerek (I/2, 2912, s. 603)

Çün ulaldı ogul evermek gerek
Ağı atlas at katır virmek gerek (I/2, 2913, s. 603)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde de "Karılar dört türdür. Birisi solduran soptur. Birisi dolduran toptur. Birisi evin desteğidir. Birisi ne kadar dersin bayağıdır." (Türk 2007, 13) şeklinde özel bir tasnife tabi tutulan kadınlar, Âşık Paşa tarafından doğrudan uyarılmaktadır. Şaire göre kadınlarda öncelikle utanma duygusu bulunmalıdır. Halk arasında hayâsızca dolaşan kadınlar, "sütü yok, fayda gelmez bir inek" gibidir, onlara güzel ahlâk daha çok yaraşır, güzel ahlâklı kadınlar oldukça itibarlı olurlar ve erkeklerden önce cennete girerler:

Şoldur ol kim 'avrat olsa bî-hayâ
Üni çıksa her gün anuñ obaya (II/2, 9205, s. 687)

Bay u yohsul görüben utanmaya
Utanup ol kendü adın sanmaya (II/2, 9205, s. 689)

Tañrı sevmez bu hulı 'avratları
Oldur âhir Tañrı'nuñ âfetleri (II/2, 9206, s. 689)

İlla ol 'avrat kim anuñ udı yok
Eyle bil kim bir inekdür süti yok (II/2, 9209, s. 689)

Pes yaraşur yüz suyu 'avratlara
Uçmaga ol 'avrat erden ilk gire (II/2, 9210, s. 689)

Kankı 'avrat kim ola yüzi sulı
Gökçek oldur çün ola gökçek hulı (II/2, 9211, s. 689)

2.5. Akıl

2.5.1 Âkil-Câhil

Düşünme, anlama ve kavrama gücünü ifade eden akıl, her şeyden önce insanlar için gerçek dosttur. Benlik ise düşmandır. İnsan, daima kendini hep doğruya yöneltecek gerçek dost olan aklın yanında yer almalıdır. Akılla hareket edilmeden yapılan iş sonuçsuz kalır; insanı yönlendiren, hüner sahibi kılan, insana iş yapma yeteneğini veren, kendi hâlini, ne olduğunu, ne yapabildiğini, ne yapabileceğini bildiren hep akıldır:

Saña ol nefis ü hevâ düşmân-durur
Dôstlıg iden saña 'akl u cân-durur (I/1, 796, s. 177)

Pes 'akıldur elde san'at işleden
'Akl-ıladur hem gelen ü hem giden (II/1, 7049, s. 271)

'Aklı-ıla hem işidür ü hem görür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Her işi bu 'akl-ıla alur virür (II/2, 9837, s. 271)

'Âkil oldur kim bile kendü hâlin
Her hâl içre komaya elden yolın (I/1, 1155, s. 251)

Şair, ele aldığı birçok konuda olduğu gibi akıl bahsinde de anlattıklarını misallerle desteklemek suretiyle ikna edici yönünü öne çıkarmaktadır. Ona göre akıl, kandilin yanışını sağlayan yağ gibidir. Bu bağlamda insan kandil, akıl da yağdır. Onda ışık da "Allah" aşkıdır. Dolayısıyla insanoğlu, aklın rehberliğinde, benlik fitilini yakarak aydınlığa kavuşmalı ki; hem aydınlansın hem de aydınlatsın:

Nitekim yagsuz çerâğ yanmaz olur
Pes 'akılsuz başa 'ışk konmaz olur (I/2, 4889, s. 987)

Âdemî çün kandil ola 'aklı yağ
Pes Çalap 'ışkı gerek anda çerâğ (I/2, 4890, s. 987)

Her ki 'ışka düşmedi ol yanmadı
Sohbetinden kimsene dinlenmedi (I/2, 4905, s. 989)

Akıllı insan, bir işe kalkışmadan önce iyice araştırır, düşünür, sonra konuşur. Neyi nereden ve kimden isteyeceğini de çok iyi bilir. Dolayısıyla akıllı insan, bilgi edinme, öğrenme ve bildiğini aktarabilme kabiliyetine sahiptir:

'Âkil oldur işi aňlap söyleye
Ne nedeysel anı andan isteye (I/1, 2037, s. 427)

Aklın önündeki engel, insanın halk içinde ayıplanmasına neden olduğu gibi, cehennemde yanmasına da sebep olan "nefis"tir. Aklına meyiletmeyip nefsinin tesiriyle hareket edenler, kötülüğü seçenlerdir. Böyle insanlar, fiillerinde Hakk'ı, hukuku tanımayan fesat sahibi ve ikiyüzlü bir kişiliğe büründükleri için dinden çıkarlar:

Ol-durur ilten bu cismi tamuya
Şermsârlık ol getirür kamuya (II/2, 7066, s. 275)

'Akl aña uysa hakikat hôr olur
Şehr içi toptolı şerr ü şûr olur (II/1, 7067, s. 275)
Ma'zul olur 'akl tahtından düşer
Bil ki Hak'dan ayrılır dînden düşer (II/2, 7068, s. 275)

Akla yönelen, akılla hareket eden gönlün yaptıkları doğru işlerdir. Akıldan uzaklaşan gönlün işleri ise fesat ve kötülüktür. Kıbrın, kinin, kötülüğün, inkârın, yalanın, ikiyüzlülüğün olduğu yerde akıl yoktur. İnsanın ehil ve bilgili olması gündüz gibi aydınlık; bilgisizliği ise gece gibi karanlıktır:

Kibr ü kîne fisk u inkâr u riyâ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Nefs ile bunlar diler ‘aklı sıya (I/1, 985, s. 217)

Dünyada gün varsa sende ehliyet
Dünyada dün varsa sende cehliyet (I/1, 922, s. 205)

Dünya denizinde beden gemisi, önüne çıkan engelleri aklın kaptanlığı ile aşar:

Çün deñizdür dünya sen anda gemi
İmdi neymiş gör selâmatlık emi (II/1, 7226, s. 305)

Pes ‘akıldur bu gemiçi şeksüzün
Halkı azdurmaz dünin ü gündüzün (II/1, 7226, s. 301)

Aklıyla hareket etmeyenler hayvandan farksızdırlar:
Kimsenüñ kim ‘aklı yok âdem degül
Ger aña hayvân dir-iseñ gam degül (II/2, 9842, s. 809)

Akla gereken önemi veren Âşık Paşa, akıl yoksunu cahillerle münasebete de bir sınır getirmektedir. İnsanları bilgili ve cahil olmak üzere iki gruba ayıran şair, cahillerin bilgililerden daha fazla olduğu kanaatine varmakta ve bu hususta bilgilileri uyarmaktadır. Ona göre, bilgili bir insan cahillerin meclisinden uzak durmalı, sohbetlerine katılmamalı, onlarla konuşmaktan çok, susmayı yeğlemeli ve onlara verilecek en güzel cevabın susmak olduğunu bilmelidir. Cahillerle tartışmaya girmek kendini aşağılamaktan farksızdır. Söz, bir incidir, cahil onun değerini bilemez; söz incisini, değerini bilecek ehil kişilere vermek gerekir:

Çün câhilsüz dünyada yir yok-durur
Bil ki ‘âlimden bu câhil çok-durur(II/2, 10368, s. 913)

Câhile hâmûş u üskütdür cevâb
Halka ol hem yüz suyudur hem sevâb (II/2, 10369, s. 913)

Dilüñi dut girme degme sözlere
Yarın olmaya ‘itâb dilsüzlere (II/2, 10370, s. 913)
İlla câhilden sakıngil sözüñi
Söyleyüb hôr eyleme kendüzüñi (II/2, 10370, s. 913)

Söz gönülde gevhere benzer iy yâr
Câhile söyleb anı eyleme hôr (II/2, 10370, s. 913)

İssine söyle sözi söyler-iseñ
Üsküt eyle câhili ger er-iseñ (II/2, 10370, s. 913)

2..5.2 İlim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İlim, kişinin kendini bilmesidir; kendini bilmek tasavvufî inanışın temel düşüncelerinden biridir. İnsan, Allah'tan bir parça olduğuna göre insanın kendini tanınması, Yûnus'un da ifade ettiği gibi, Allah'ı tanınmasıdır. İlimden maksat da bu olmalıdır. Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, kabullenmek yalnız başına yeterli değildir. Bunu, anlamak, idrak etmek ve bunun manasını da bilmek gerekir. İnsan, ancak o zaman diğer canlılardan farklı, düşünebilen, anlayabilen ve kavrayabilen bir varlık olduğunu ispatlayabilir:

Kendüzin bilmek ulu devlet-durur
Kendüye gelmek ulu ni'met-durur (I/1, 1344, s. 289)

Her ki bildi kendüyi bildi Hak'ı
Kendüzinde ol kişi buldı Hak'ı (I/1, 1036, s. 227)

Ol ki bilmez kendüyi bilmez Hak'ı
Ol kişünün adını hayvân okı (I/1, 1343, s. 287)

İlim, dünya malından çok daha üstündür ve şeytanın ordusu ancak ilimle dize getirilebilir:

Dünya mâlından 'ilim yigdür bilün
İy yarânlar 'ilme key ragbet kılun (II/2, 9481, s. 741)

Bu 'ilimdür âletün yidinçisi
Anuñ-ıla basılır şeytân süsi (II/2, 8615, s. 573)

İnsanın bilgisi sınırsız değildir, mutlaka eksiklikleri vardır. Eksikliklerini bilenler, kendilerini geliştirme fırsatı bulurlar ve daima yeni kazanımlar elde ederler. Bunun içindir ki, insanlar sürekli öğrenme ihtiyacı duymalı ve bilmediklerini bilenlere sormaktan çekinmemelidir:

Hôş-durur eksükligin bilse kişi
Nite olmaz mahlûkuñ eksük işi (I/1, 870, s. 193)

Kendü eksügin bilen mahrûm degül
Mahrum oldur kim yola mahkûm degül (I/1, 871, s. 193)

Arkun arkun öğrenüdmek gerek
Bilmedügin bilene sormak gerek (II/2, 9623, s. 767)

İlmin meyvesi yapılan iştir, güzel davranışlardır. İnsan, kendini güzel davranışlara sevk edecek ilim için acele etmelidir. Nasıl ki ağaç olmadan meyve olamayacaksa, ilim olmadan da hayır ve şer bilinmez:

Gerçi kim 'ilmün 'ameldür mîvesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İlla şahs ilkin bu ‘ilme ivesi (II/2, 10096, s. 859)

Ya’ni mîve bitmedi hiç bi-şecer
Pes ‘ilimsüz ma’lum olmaz hayr u şer (II/2, 10097, s. 859)

İlimin gerçekleşmesinde akıl, çok önemli bir yere sahiptir. Zira noksan akılla, noksan aklın ilmiyle, dolayısıyla noksan aklın rehberliğiyle Hakk’a ulaşamaz. İlim, kişiyi Hakk’a götürmelidir ki kişi, Hak aşkıyla diri kalabilsin:

Bu ‘akıldur cânı ‘ilmüñ mutlakâ
‘Aklı nâkıs ‘ilm-ile irmez Hak’a (I/2, 4792, s. 969)

Dirliği ‘akluñ bu Hak ‘aşkıyladur
Bil ki ‘aklı Hazret’e ‘ışk iledür (I/2, 4801, s. 969)

İlim, akıl sayesinde diri kalır, zinde kalır, akılsız kişinin ilminden bahsetmek mümkün değildir; çünkü bunların bilgi adına hiçbir kazanımları yoktur:

Her kimüñ kim ‘aklı yokdur ‘ilmi yok
‘Akl-ı kâmil kişinüñ hûd ‘ilmi çok (I/2, 4789, s. 967)

Ölüdür ‘ilmi ‘akılsuz kişinüñ
Anuñ için hâsılı yok işinüñ (I/2, 4791, s. 969)

İlim sahibi kişilere saygıda kusur edilmemelidir:

‘Âlim öninde tevâzu’ eylegil
Her ne kim söylerseñ alçak söylegil (II/2, 10383, s. 915)

Kanda bir ‘âlim görürseñ iy safâ
Bağlagıl anuñ-ıla ‘ahd ü vefâ (II/2, 10387, s. 917)

2.6. Tevekkül

Her türlü tedbiri aldıktan sonra işi Allah’a havale edip kadere rıza gösterme olan ve esası kalbin huzurlu olmasına dayanan tevekkül, insanı değerlendirmede diğer bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevekkül, insan için bir zırhtır, insanın canı ve gönülü onunla kuvvet bulur. Böyle bir gönle ne dünya düşüncesi ne şeytan vesvesesi girebilir:

Ol tevekkül aña muhkem berk ola
Kim anuñla cânı gönli berk ola (II/2, 8601, s. 571)

Geçmeye hergiz aña düşmân ohı
Ya’ni dünyâ fikri vü şeytân ohı (II/2, 8602, s. 571)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mütevekkil olmayan kişi kendi nefsinin tutsağıdır ve nefsinin askerini yenemez:

Kimde kim yoksa tevekkül er degül
Kendü nefsin leşkerün yiner degül (II/2, 8603, s. 571)

2.7. Tövbe

Şair, insanları tövbeye davet etmektedir. İşlenen günahlardan duyulan pişmanlığın samimi ifadesi olan ve bağışlanmayı dile getiren tövbeyi dilden düşürmemek, bir mümin için oldukça önemlidir. Tövbe, insanları mutlu kılar, cehennem azabından kurtarır, Allah'ın sonsuz rahmetine ulaştırır:

Tevbe şoldur kim kılanlar şâd olur
Tamu odından teni âzâd olur (II/2, 9917, s. 823)

Tövbesi olmayan kul, kul değildir ve gönülden pişman olmayanların kullukları da kabul edilmez:

Bellü bildiñ tevbesüz kul kul degül
Zîra kim kullıkları makbûl degül (II/2, 9917, s. 823)

Gönülden ve candan pişman olanların tövbeleri hemen kabul edilir:

Kim kılursa tevbeyle ihlâs ile
Hiç gümânsuz Hak aña rahmet kıla (II/2, 9923, s. 825)

Tövbe etmemek imansızlıktır:

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı
Eyle bil kim ol imâna gelmedi (I/1, 1016, s. 223)

2.8. Riya

Âşık Paşa'nın eleştirdiği hususlardan biri de riya'dır. Yapılan iş gösterişten uzak olmalıdır. Gösteriş için yapılan işlerin, hayır da olsa, Allah katında hiçbir önemi yoktur:

Şoldur ol kim ehl-i hayrât ola er
Hayra harc olsa elinde huşk u ter (II/2, 9924, s. 667)

Uşbu işler kişide olsa riyâ
Ol riyâ iş lâyük olmaz Tañrı'ya (II/2, 9927, s. 667)

SONUÇ

Âşık Paşa, Anadolu'nun buhranlı ve karışık zamanlarında iyice bunalan Türk milletine rehberlik etmek istemiş, bu düşünceden hareketle de eserini halkın rahatlıkla anlayabileceği bir Türkçeyle yazmış ve tabii olarak Türkçecilik cereyanı içinde yer almıştır.

Şaire Türk edebiyatında haklı bir yer edinmenin yollarını açan ve âdeta bir *nasihatname* hüviyetinde olan Gârib-nâme'nin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hemen her mısraı, insan muhayyilesinde ibret dolu çağrışımlar meydana getiren mesajlar içermektedir. Eserde günlük hayata geniş yer verilerek insan ömrü “oğlanlık, yiğitlik, kocalık” olmak üzere üç safhaya ayrılmış ve her safha için ibret dolu misaller verilmiş, çocukluk döneminin vurdumduymazlığından, gençlik çağının gafletinden, hırsından; orta yaşlılığın kararlı ve düşüncelerinde isabetli oluşundan, yaşlılığın ise çaresizliğinden bahsedilmiştir.

Birlik ve beraberliğin insan, toplum, hatta devlet için taşımakta olduğu hayati önem birtakım misallerle desteklenmiş, halkın muhayyilesinde derin izler bırakılması ve daha geniş halk kitlelerinin birlik yumağının içine çekilmesi amaçlanmıştır. Birlik içinde olmanın ikilikten arınmak olduğu, birlikten kuvvet doğacağı, bir olanların dağılmayacağı, Allah rızasının ancak birlikle kazanılabileceği belirtilmiştir.

Sultan, *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olarak düşünülmüştür. Allah'ın emirlerinin yeryüzündeki uygulayıcısı olan sultanın, adaletli, akıllı, hoşgörülü, yumuşak huylu ve şefkatli olması, Hakk'ın yardımını arkasına alarak, halkın sorunlarına eğilmesi, halkın huzur içinde yaşamasını sağlaması, halkı gözetmesi, hakkı batıla ezdirmemesi, dinin ve din ehlinin koruyucusu, yoksulların da besleyicisi olması gerektiği vurgulanmıştır.

İnsanî ilişkilerde dostluğun önemine değinilmiş ve insanın dostsuz yaşayamayacağı belirtilerek, gerçek dostun Allah ve Allah dostları olduğu dile getirilmiştir. İnsanın çevresinde gelişen olaylara duyarsız kalışı ve yardım duygusuna sahip olmayışı eleştirilmiş, iyilik edenin iyilik bulacağı ve ölümsüz bir ad bırakacağı belirtilmiştir. Hoşgörülü olmada gökyüzü kadar engin olma amaçlanmıştır.

Kibir, kin, nefret, öfke, yalan ve riya *alçak nefsin askerleri* olarak tanımlanmış, nefsin tutsağı olmama, söz söylerken ölçülü ve insafli olma, cömert davranma gibi erdemlerin yanı sıra akılla hareket etme, cahillerin sohbetinden uzak durma öğütlenmiştir.

Ailenin bir toplum için önemli olduğu, aile içinde sevgi ve saygı ortamının bulunması gerektiği vurgulanmış ve kadınların iffetli olmalarının büyük bir erdem olduğu ifade edilmiştir.

Tevekkül, imanın korunmasında bir zırh olarak görülmüş, tövbesi olmayan kul, kuldun sayılmamıştır.

Denebilir ki, eserle, yazıldığı devrin sosyal, kültürel ve fikri hayatına ayna tutulmuş, geçmişten günümüze kadar geçerliliğini koruyan eşsiz mesajlar verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (1991). Kutadgu Bilig, Ankara: TDK Yayınları
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1984). "Türk Edebiyatında Yaşnâmeler", Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 1
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Meb Yayınları
- DEMİR, Fahir (1999). İslam Ahlakı, Ankara
- GÜZEL, Abdurrahman (1999). Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara: Akçağ Yayınları
- GÜZEL, Abdurrahman (2002). Hacı Bektaş Veli ve Makalat, Ankara: Akçağ Yayınları
- İSLAMOĞLU, Ahmet Emin (2006). Hadis Bahçesinden 40 Hadis, Konya: Esra Yayınları
- KAPLAN, Mehmet (2002). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, İstanbul, Dergah Yayınları
- KAYA, Doğan (2004). Yaşnameler, Ankara: Akçağ Yayınları
- MENĞİ, Mine (1995). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları
- NOYAN, Bedri (1998). Âşık Paşa-yı Velî-Garibnâme, Ankara: Ardıç Yayınları
- PALA, İskender (1998). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları
- SEVGİ, İ Ahmet (2000). Molla Câmî'nin Erba'in'i ve Manzum Türkçe Tercümelere, Konya: Alp Ofset Baskısı
- TATÇI, Mustafa (2005). Yunus Emre Külliyyatı II Yunus Emre Divanı-Tenkitli Metin, İstanbul: MEB Yayınları
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (1995). "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen Bazı Gazelleri ve Bir Mesnevisi", Yedi İklim: Cilt 9, S. 2.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2004). Günümüz Türk Aile Sistemi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi: Sayı:152
- TÜRK, Hatem (2007). Dede Korkut Hikâyeleri, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları

http://www.sorularlaislamiyet.com/subpage.php?s=show_qna&id=452

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*